

Religia în lume

Reper fundamental al omenirii

Drd. Maria Emilia Iepan
Universitatea din Oradea

Confesiunea (cultul sau religia) este definită în *DEX* astfel: „Ansamblu de idei, sentimente și acțiuni împărtășite de un grup și care oferă membrilor săi un obiect de venerare, un cod de comportament, un cadru de referință pentru a intra în relație cu grupul și universul; confesiune, credință”.

Această definiție scurtă poate nu mulțumește pe toată lumea, religia fiind un fenomen social complex și cu o vechime ce se pierde în negura timpului. Cercetarea începuturilor religiei pe Pământ întâmpină dificultăți deosebit de mari. Nu se poate spune cu precizie care a fost momentul originar al religiei, existând opinii și controverse numeroase. Majoritatea explicațiilor, cu excepția celor teologice, sunt incluse în sfera ipotezelor.

Conform Bisericii, omul a fost o ființă religioasă de la început, adică de la Adam și Eva. Religia a însoțit societatea umană dintotdeauna. Cu alte cuvinte, religia a apărut odată cu omul sau a existat chiar înainte de apariția omului. Creat de divinitate, omul a fost de la început religios, s-a supus și a venerat divinitatea creatoare. Religia este deci urmarea voinței divine și nu alegerea omului. Între OM și animale există numeroase asemănări dar cea mai importantă diferență, printre altele, este religiozitatea. Omul este singura ființă religioasă de pe Terra. Homo Sapiens Sapiens, este „omul care știe că știe”. Omul este singurul care știe că va muri. OMUL are posibilitatea să aleagă, să șovăie, să cunoască binele și răul, să-și pună întrebări existențiale legat de ce va fi și dincolo de moarte. Ceea ce diferențiază omul de regnul animal este de fapt un alt argument al existenței unui Creator.

Știința nu este însă de acord cu teoria că omul a fost religios încă de la apariția sa pe Pământ, susținând că acesta a devenit religios treptat. Curentul scientist și ateist din secolul al XIX-lea a răspândit teoria că religia a izvorât din ignoranța și frica oamenilor, servindu-le în același timp și ca un mod de explicare a fenomenelor naturii, pe care nu le înțelegeau.

Pentru a obține o viziune asupra apariției religiei pe Pământ, studiul științei începe din preistorie. Pentru știință omul este o ființă biologică la fel ca oricare alta. Conform teoriilor științifice sau evoluționiste, religia a apărut treptat, mult mai târziu, după desprinderea omului din animalitate. Oamenii de știință argumentează, spunând că specia umană este singura din lumea viețuitoarelor în care descendenții pot deveni și altceva decât oameni. Fiecare nou-născut are posibilitatea de a deveni OM dar nu în mod natural și obligatoriu. Condiția de om se construiește. Numai sub influența socialului un nou-născut v-a ajunge OM. Dacă pruncul nu beneficiază imediat și continuu de asistența socialului, el nu va mai fi OM niciodată. Există numeroase cazuri de copii născuți care nu au avut parte de traiul între oameni, devenind ireversibil *animale*. Existența biologică trebuie completată obligatoriu de existența socială. Deci, un copil născut într-o familie fără religie nu va mai fi religios.

Pentru a studia și a afla momentul apariției religiei pe Pământ, știința a trebuit să pătrundă în lanțul complex și lung al antropogenezei sau al evoluției omului. Pentru

studierea trecutului îndepărtat al neamului omenesc știința s-a folosit de dovezile materiale lăsate chiar de om. Însă, omul preistoric a lăsat puține urme despre religia sa. Cu excepția religiei, aproape toate activitățile omului primitiv au lăsat numeroase dovezi materiale descoperite astăzi de arheologi, obiecte care ne-au pus în lumină modul de viață al omului cu mii de ani în urmă. Cercetarea modului în care omul își procura hrana de exemplu, reprezintă o sarcină relativ ușoară comparativ cu exigențele care se ridică atunci când se pune problema investigării credințelor religioase din preistorie. Dacă omul preistoric pune pe o piatră o bucată de carne, o floare sau o scoică pentru a mulțumi într-un fel unei divinități, până în ziua de azi nu a mai rămas decât piatra sau scoica, lucruri care nu ne spun prea multe lucruri despre religia aceluși om. Gesturile, cuvintele, ideile, dansurile, stările de spirit din timpul respectivului ritual religios au dispărut pentru totdeauna odată cu indivizii care le-au trăit. Pentru lumea științifică există două întrebări fundamentale de la care pornesc cercetările: Când a apărut omul pe Pământ? Când a devenit omul religios?

Cel mai vechi schelet de om (de fapt, cel mai vechi schelet de hominid preuman) descoperit până în prezent pe planeta noastră, are vârsta de 4,4 milioane de ani, conform datărilor efectuate de oamenii de știință. Numit *Ardipithecus ramidus* sau *Ardi*, scheletul de biped a fost descoperit în Etiopia în 1992. Acest *Adam științific* trăia asemeni animalelor, din ceea ce îi oferea natura. Conform oamenilor de știință, la acest om nu se poate vorbi încă de credințe sau manifestări religioase, acestea apărând mult mai târziu, în paleoliticul inferior, conform dovezilor arheologice. Deși comparativ cu celelalte specii de animale, omul era mai slab, s-a comportat în realitate ca o ființă superioară datorită inteligenței. Oamenii trăiau într-un cadru bogat în manifestări naturale considerate de ei supranaturale (fulgere, ploaie, tunete, erupții vulcanice, cutremure etc.) încă neexplicate sau neînțelese de aceștia. În raport cu forțele necunoscute ale naturii, omul s-a simțit într-o continuă stare de inferioritate, de neputință și chiar de frică. În mintea omului preistoric care căuta să interpreteze aceste mistere, se nășteau sentimente ca: uimirea, mirarea, emoția, dar mai ales frica. Frica de necunoscut, de ceva sau cineva, era prezentă cu mii de ani în urmă așa cum este și astăzi prezentă la unele comunități primitive din jungle. Oamenii căutau să-și învingă frica față de *autorii* fenomenelor necunoscute. În spatele fiecărui fenomen natural, era CINEVA pentru omul primitiv. Văzându-se neputincios în lupta cu forțele exterioare lui, în efortul pentru menținerea și autodepășirea statutului său existențial în lume, omul va căuta ajutor la forțe mai puternice decât el. Imaginația era cea care îi dădea frica și tot ea l-a salvat creându-i personaje puternice care îl ajutau să înțeleagă lumea și chiar să o controleze. Se nasc astfel divinități care erau personificări pentru fiecare fenomen natural: Soarele, Ploaia, Tunetul, Apa, Pădurea sau Animalele. Forțele naturii au fost personificate, în creaturi supranaturale, devenind primele zeități ale omului. Treptat divinitățile au devenit aliatul cel mai important în lupta pentru supraviețuire a omului. S-a născut astfel o relație dintre omul care cerea ceva, prin diferite forme și forța supranaturală care răspundea cererii mai mult sau mai puțin real. Omul simțea nevoia să-i mulțumească și cum o putea face mai bine decât prin cântece, dansuri, ofrande și jertfe. Cu ajutorul zeilor, omul era stăpânul absolut pentru că putea domina lumea înconjurătoare. Credințele în supranatural au apărut deci ca o necesitate a omului primitiv în lupta pentru supraviețuire.

Chiar dacă nu au rămas dovezi scrise până astăzi, nu ne putem închipui astăzi comunitățile primitive din preistorie, fără religiozitatea lor, fără rituri sau credințe. Dincolo de creațiile sale materiale necesare supraviețuirii, omul preistoric trebuie să fi avut și activități pur intelectuale: discursul oral, muzica, dansul, pictura, sculptura sau credințele. Ritualurile magico-religioase din perioada preistorică rămân însă în cea mai mare parte necunoscute astăzi. Pot fi însă deduse mecanismul, forma, obiectul și scopul

lor cu o oarecare aproximație prin analogii cu practicile specifice comunităților aflate pe aceeași treaptă de evoluție culturală, triburile de astăzi.

Conform celor mai noi descoperiri arheologice, religia era practică pe Pământ înainte de apariția agriculturii. Omul preistoric folosea peșterile drept lăcașuri de închinăciune. Pe teritoriul Turciei, în sud-estul Anatoliei, s-a descoperit un sanctuar Neolitic, considerat cea mai veche structură religioasă cunoscută realizată vreodată de om. Cel mai probabil, sanctuarul a fost construit de către vânători-culegători în cursul mileniului al X-lea î.Hr..

Chiar dacă în preistorie nu putem vorbi despre religii bine definite, descoperirile arheologice atestă existența unor manifestări religioase despre cele trei momente importante din viața omului: naștere, supraviețuire și moarte. Ciclurile specifice vieții omului (naștere, viață, moarte), primesc sensuri universale raportate la nivelul cosmic. Cele mai multe dovezi sunt legate de ultima etapă din viața omului, fiind numeroase informațiile descoperite în mormintele preistorice. Cultul morților era privit ca o reprezentare a ideii de nemurire a sufletului sau chiar de existență a unui spirit universal. Încă din paleolitic exista grija de a nu lăsa cadavrul uman să fie devorat de animalele sălbatice, ci să fie îngropat. Lângă cel decedat se puneau obiectele folosite în timpul vieții, dar și altele, ceea ce arată credința celor vii că îi vor fi de folos în lumea de dincolo. Cel mai adesea, oamenii și-au imaginat o lume *de dincolo* unde cei morți continuă să existe și să supravegheze lumea celor vii. S-a cristalizat astfel credința în *viața de apoi*. Cultul morților a dus la apariția unor practici funerare și a ritualurilor de înmormântare.

În preistorie credințele se manifestau și sub alte forme cum ar fi: animismul, magia, șamanismul, totemismul.

Animismul reprezintă, poate, prima manifestare religioasă ce definește raporturile oamenilor cu lumea înconjurătoare, înzestrată cu suflet (*anima* = suflet). Animismul presupunea credința în spirite care însuflețesc lucruri aparent neînsuflețite. Omul lua act de prezența unor ființe spirituale ce sălășuiau în păduri, pietre, aer, Soare etc.

Magia reprezintă credința în forțele misterioase pe care omul inițiat le poate folosi pentru a face binele sau răul. Prin incantații și ritualuri complexe, forțele misterioase erau convinse să colaboreze. În unele societăți magia albă și cea neagră erau asociate cu astrologia, tălmăcirea viselor sau cu interpretarea diferitelor semne.

Șamanismul era o altă practică religioasă, practică și astăzi în zone izolate al lumii, prin care șamanul, vrăjitorul sau vindecătorul intra în dialog cu spiritele, folosind anumite plante halucinogene pentru a intra în transă.

Totemismul era o legătură care se stabilea între o comunitate și o ființă, sau un obiect cu atribute magice, considerate protectoare. La triburile australiene, totemul era considerat întemeietorul comunității.

Din paleolitic provin cele mai vechi dovezi ale religiozității oamenilor, reprezentate de picturile din peșteri. Începând cu paleoliticul superior (acum 40.000–18.000 de ani în urmă), au fost descoperite numeroase morminte ce prezentau urme de ritualuri religioase. De exemplu, oasele erau găsite împreună cu diferite obiecte uzuale (unelte, arme, vase etc.). Sculpturile și picturile din peșteri arătau că în această perioadă începuse deja să se formeze unele credințe religioase și magice precum că mortul ar continua într-un fel să traiască. Toate aceste descoperiri atestă existența unor credințe și ritualuri totemiste la populațiile din epoca paleoliticului superior.

În neolitic s-a produs trecerea la economia bazată pe agricultură. Spre deosebire de oamenii epocii paleolitice, total dependenți de natură și capriciile acesteia, neoliticii sunt producători agricoli, modul lor de viață fiind schimbat foarte mult. Triburile deveniseră sedentare și semisedentare, cu o bază economică stabilă. Noile

condiții de viață oferite de agricultură, surplusul de hrană, au dus la apariția inegalităților între indivizi, care s-au reflectat și în sfera credințelor și a religiilor.

Cultivarea plantelor și creșterea animalelor induc omului credințe și concordanțe între fertilitatea și fecunditatea pământului și atributele specifice femeii, ea însăși dătătoare de viață. Cultul fecundității și al fertilității sunt specifice Orientului și părții răsăritene a Europei. Fenomenul religios se manifestă prin cultul pentru zeiță, cu precădere pentru cele feminine. Din această perioadă au rămas numeroase obiecte de lut și ceramică, nu doar vase ci și obiecte plastice cu semnificații spirituale, măturii importante pentru reconstituirea universului religios al comunităților neolitice. Sunt numeroase obiectele descoperite de arheologi: figurine antropomorfe și zoomorfe din lut ars, ce constituiau reprezentări ale unei forțe supranaturale cu puteri magico-religioase, folosite probabil în unele rituri sau practici religioase.

Cele mai multe descoperiri arheologice religioase din perioada neolitică sunt reprezentate de morminte. În acestea s-au găsit numeroase obiecte (unelte, arme, vase) puse cu credința că vor fi necesare în viața de după moarte. Din analizarea informațiilor obținute după descoperirea mormintelor, reiese clar complexitatea concepțiilor primitive despre viață și moarte, prin practicarea unor procesiuni la îngroparea celor decedați. Mortul nu era lăsat pur și simplu în mijlocul naturii sau al animalelor sălbatice. Era îngropat într-o anumită poziție (predominant în poziția de fetus), cu anumite obiecte utile în timpul vieții, dovezi care arată credința în viața de după moarte. Mormintele erau se pare considerate locuințe ale celor morți. Se credea și că sufletele celor morți ar putea părăsi, din când în când, locuințele lor, și pentru a le facilita „ieșirea” se practicau niște „găuri ale sufletelor” în pietrele care acopereau mormântul.

Comunitățile umane practicau deasemenea un cult al strămoșilor. Se știe că erau practicate sacrificiile de animale, precum și sacrificiile umane, după cum le atestă unele descoperiri. Construcțiile megalitice din Europa sunt exemple concrete ale complexe concepții pe care oamenii o aveau în legătură cu lumea, viața și forțele supranaturale. În unele regiuni (din Pen. Iberică și Franța, mai ales, în Malta) au fost identificate urmele unui cult al zeiței (albe) a morții. În Malta, cercetările arheologice au pus în evidență 17 temple în care se practicau diferite ritualuri religioase.

În epoca bronzului, ritualurile religioase au devenit și mai complexe. În cultul funerar a început să se reflecte deja diferențierea de clasă a societății. În morminte celor bogați erau puse numeroase obiecte valoroase (animale ucise sau chiar oameni care trebuiau să-l însoțească pe mort în cealaltă lume. Orientarea mormintelor după punctele cardinale dovedește o legătură între cultul funerar și reprezentările cosmice, precum și adorarea Soarelui, simbolul vieții și al renașterii. Deasemenea, pe morminte se ridicau monumente funerare. Tot în această perioadă apare obiceiul incinerării morților.

Religiile politeiste erau prezente la toate marile civilizații ale Antichității: mesopotamiană, egipteană, greacă, romană, persană, indiană etc. În Mesopotamia au fost identificați peste 3000 de zei. Ideea unui singur zeu, suprem, începe să prindă contur la evrei și în Grecia Antică. Acest Zeus suprem conducea ceilalți zei mai mici. Romanii adora divinități diferite: plante și animale sacre, eroi umani (Hercule, Remus și Romulus și chiar împăratul Iulius Caesar, care a fost trecut în rândul zeilor.

Pe Pământ există și astăzi zone în care religia are aceleași forme de manifestare ca acum mii de ani.

GÖBEKLI TEPE

Cel mai vechi edificiu religios din lume

În sudul Turciei, la Göbekli Tepe, a fost descoperit de curând, ruinele celui mai vechi templu religios din lume. Ansamblul a fost construit acum circa 11.600 de ani, cu

sapte milenii înaintea Marii Piramide de la Gizeh, fiind și cel mai vechi exemplu de arhitectură monumentală preistorică din lume. Descoperirea acestui templu vechi, construit de vânătorii și culegători din neolitic, a dus la concluzia că religia a apărut în viața omului înaintea agriculturii. Situl arheologic cuprinde zeci de stâlpi masivi, de câteva tone fiecare, sculptați în piatră, așezați în cercuri, fiecare căzut peste următorul. Templul Göbekli Tepe, amintește vag de Stonehenge, doar că e alcătuit nu din blocuri cioplite grosolan, ci din coloane cu basoreliefuli de animale (gazele, șerpi, vulpi, scorpioni etc.). Arheologii încă fac săpături la Göbekli Tepe fiind impresionați deoarece templul a fost construit într-o perioadă în care nu se descoperise metalul, roata sau animalul de povară. Se crede că acest templu era un loc sacru și de pelerinaj.

Din cele mai vechi timpuri și până în prezent, religia i-a oferit omului răspunsuri la principalele întrebări existențiale. Supraviețuirea omului pe Pământ se datorează și religiei. Viața omului s-a desfășurat sub influența religiei. Crediințele și practicile religioase au influențat populația din punct de vedere dinamic (natalitate, mortalitate, migrație), cultural (obiceiuri vestimentare, gastronomice și comportamentale), din punct de vedere economic (pelerinaje și turism). În egală măsură, religia a avut un rol important și în transformarea peisajelor geografice, a satelor și orașelor, adesea dominate de edificii religioase impresionante și adeseori a avut un cuvânt de spus în denumirea localităților. Omul a avut în general libertate de alegere religioasă. Varietatea credințelor pe Glob este firească în condițiile în care oamenii sunt diferiți, în funcție de mediul în care trăiesc. Fiecare zonă geografică este unică, având propria cultură, lumea fiind astfel un mozaic de tradiții, obiceiuri și religii. Religia este astăzi nu numai un act de spiritualitate, ci și un act de cultură sau cunoaștere. În condițiile globalizării culturale, turiștii de astăzi caută tot mai mult obiectivele culturale și de factură religioasă.

Chiar dacă au loc numeroase conflicte pe Glob care au la mijloc și cauze religioase, în prezent nu există religii mai bune decât altele, atâta timp cât toate au la bază ideea de pace, armonie, de iubire și înțelegere între oameni.

Nu numai Decalogul biblic susține pacea și moralitatea între oameni. De exemplu, Mahavira, conducătorul jainismului din India, în susținerea moralității umane spunea: *nu răni, abuza, oprima, înrobi, insulta, tortura sau ucide orice creatură sau ființă vie.*

STRUCTURA CONFESIONALĂ A POPULAȚIEI

O problemă de timp

Nu vom ști niciodată câte credințe au existat pe Pământ, multe dispărând definitiv în diferite perioade ale istoriei. De exemplu, după ce religia creștină devine oficială în Imperiul Roman, toate religiile păgâne existente au fost interzise.

Astăzi, sunt recunoscute în lume circa 35 de religii, fiecare cu unul sau mai multe culte. Dintre acestea doar 6 religii numără mai mult de 100 de milioane de aderenți, 4 dintre ele intră în categoria religiilor medii iar restul sunt religii mici, cu mai puțin de 10 milioane de adepți. Potrivit altor surse, pe Pământ ar fi peste 4000 de religii, prereligii, secte și alte formațiuni religioase, care își împart populația planetei.

Analiza structurii populației Globului după religie are în vedere caracteristicile confesionale ale populației, precum și dinamica spațio-temporală a fenomenului religios. Trebuie spus că este foarte greu de precizat cu exactitate care este numărul de credincioși pentru fiecare cult în parte. Modificările sunt numeroase în structura religioasă a populației globale. Nu există instituții la nivel de țară sau un for mondial care să se ocupe cu actualizarea datelor statistice. Harta religilor pe Glob nu poate fi desenată decât pentru o perioadă scurtă de timp, din cauza modificărilor permanente în

acest domeniu. Cifrele privind structura confesională a populației pe Glob, pe continente sau țări, sunt diferite și de multe ori contradictorii, de la un autor la altul, de la o instituție la alta. Apartenența la o religie este relativă, dificil de stabilit cu exactitate, în unele țări din Africa și Asia, unde nu se fac recensăminte din lipsa banilor sau chiar din cauza unor superstiții. Pe de altă parte, migrația de la o religie la alta sau reconvertirea este în continuă creștere, precum și renunțarea definitivă la o religie practică anterior. În prezent se remarcă o puternică ascensiune a unor religii în detrimentul altora, fiecare religie de pe Terra încercând să-și atragă tot mai mulți adepți. Fenomenul reconvertirii nu este nou. *Migrația* de la o religie la alta există din cele mai vechi timpuri, a continuat și în Evul Mediu, având adeseori consecințe tragice mai ales când reconvertirea unor populații tribale din Africa sau America se făcea cu forța, cu vărsare de sânge. Din secolul al VII-lea, se înregistrează un amplu fenomen de reconvertire la Islam, religie care abia își făcea intrarea în istorie. Chiar dacă a apărut mai târziu, Islamul s-a răspândit la fel de mult ca și creștinismul înlocuind în numeroase regiuni ale Asiei și Africii religiile deja existente de mii de ani.

La ora actuală, religia islamică are cea mai mare rată de creștere a numărului de adepți, urmată de creștinism. Este cunoscut faptul că foarte rar un musulman trece la o altă religie, comparativ cu adepți ai altor religii care au mai multă libertate de alegere. Conform unor surse oficiale, dintre cei aproximativ 8 miliarde de locuitori ai Terrei care vor exista peste aproximativ 20 de ani, peste 25% vor fi musulmani. Potrivit unor surse peste 100 de milioane de chinezi au devenit creștini în ultimii 60 de ani.

Din păcate lumea contemporană se confruntă cu realitatea a numeroase conflicte de natură etnică, lingvistică, economică dar și religioasă, adeseori cu consecințe tragice. Conflictele care au la mijloc diferențele religioase sunt frecvente în zonele de întâlnire a unor mari religii: India, Indonezia, Israel, Filipine, Kosovo, Sudan, Timorul de Est, Coreea etc.

Toleranța religioasă este singura soluție de conviețuire pașnică pentru practicanții tuturor religiilor.

BIBLIOGRAFIE

- Alberto M.**, (2001), *Enigme captivante ale istoriei*, Editura Prietenii Cărții, București
- Alexescu M.**, (1974), *Cerul, o carte pentru toți*, Editura Albatros, Timișoara
- Andreescu D.**, (1973), *Nimic supranatural în fenomenele naturii*, Editura militară
- Burlacu Gh.**, (1970), *Țări din Marea Caraibilor*, Editura Enciclopedică Română, București
- Chiș Gh.**, (1998), *Astronomie - Manual pentru clasa a XII-a*, Editura Didactică și Pedagogică, București
- Cocean P., Vlăsceanu G., Negoescu B.**, (2002), *Geografia generală a turismului*, Editura Meteor Press, București
- Cocean, P.** (2006), *Turismul cultural*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca
- Cozma Elena**, (2000), *Istoria religiilor*, Editura Polirom
- Drimba O.**, (1984), *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București
- Drimba O.**, (2003), *Istoria culturii și civilizației*, vol. II, Editura Saeculum & Vestala, București
- Erdeli G., Dumitrache L.**, (2009), *Geografia populației mondiale*, Editura Universitară, București

- Gâstescu P.**, (1990), *Fluviile Terrei*, Editura Sport-Turism, București
- Georgescu F.**, (1982), *Societate și religie*, Editura științifică și enciclopedică, București
- Graur A.** (1972), *Nume de locuri*, Editura Științifică, București
- Hellemans A., Bunch B.**, (1988), *Istoria descoperirilor științifice*, Editura Orizonturi, București
- Ilinca Nicolae**, (1999), *Geografie umană. Populația și așezările omenești*, Editura Corint, București.
- Ilinca Nicolae**, (2008), *Geografie umană. Populația și așezările omenești*, Editura CD PRESS, București.
- Ionescu I.**, (2003), *Turismul fenomen social-economic și cultural*, Editura Oscar Print, București
- Lăzărescu G.**, (1982), *Galileo Galilei, Dialog cu planetele*, Editura Albatros, București
- Manta I., Manta Ana-Maria**, (1982), *Terra – Mic buletin de identitate*, Editura Albatros, București
- Marghodovici I.P.**, (1959), *Istoria descoperirilor geografice*, Editura Științifică, București
- Mariș Georgeta, Țifrea Emilia**, (1999), *Eclipsele*, Editura tehnică, București
- Mihăilescu N. Ș., Grigore I.**, (1978), *Anzii și Țările Andine*, Științifică și Enciclopedică, București
- Neguț S., Nicolae I.**, (2005), *Patrimoniul mondial cultural UNESCO*, Editura Meronia, București
- Neguț Silviu**, (2011), *Geografia Umană*, Editura Academiei Române, București
- Nicolae I., Suditu B.**, (2008), *Toponimie românească și internațională*, Editura Meronia, București
- Popovici I., Caloianu N., Ciulache S., Leșea I.**, (1975), *Enciclopedia descoperirilor geografice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Posea G., Armaș I.**, (1998), *Geografie fizică*, Editura Enciclopedică, București
- Țală Mădălina L.**, (2012), *Religie, Cultură, Turism*, Editura ASE, București
- Vulcănescu Romulus**, (1970), *Incașii*, Editura Albatros, București